

Точно преди 145 години, през 1860 г., по време на тържествената възкресенска литургия в църквата „Св. Стефан“ в столицата на Османската империя Цариград българите осъществяват своята великденска акция, останала в историята на националноосвободителното движение като Българския Великден. Тогава те, заедно с вестта за възкресението на Спасителя Христос, възвестяват, че е възкръснал и лишаваният векове наред от самостоятелен политически и духовен живот български народ. Заявяват с висок глас на целия свят, че не признават повече гръцката Патриаршия и че искат своя народна Църква, такава, каквато са имали по време на Първото и Второто българско царство.

За Високата порта, пък и за Великите сили, нейни поддръжници, ратуващи повече за съхранението на мира и статуквото, е ясно, че сдобили се веднъж с църковна независимост, българите, които по това време са най-многолюдният народ в Югоизточна Европа, ще поискат и ще тръгнат да осъществяват, без да подбират средства, и своята политическа независимост с всички произтичащи от това рискове за едва крепящия се баланс на европейските интереси на Изток. Затова и деятелите на българското църковно-национално движение от началото не намират поддръжка за своите искания сред правителствените среди, дори и сред чуждите консули, още по-малко в Патриаршията. Те провеждат редица предварителни разговори с дипломатическите представители на Великите сили в османската столица, посещават с тази цел и някои европейски, но без особен резултат. Не срещат подкрепа и от Русия, традиционната защитница на славяните и православните християни в Турция. Официалната руска политика по това време е насочена към запазване целостта на Патриаршията и от тази гледна точка учредяването на самостоятелна българска църква влиза в противоречие с нейното становище по Източния въпрос.

Търсейки решение в така сложна поставената обстановка на сблъсък на интереси, жертва на които стават най-вече българските стремления за независима църква, българите в Кукуш пристъпват към сключване на уния с католическата църква. До такава стъпка по-късно прибъгват и голяма част от сънародниците им от другите краища на българските земи. Този акт на приобщаване към западната църква изиграва значителна роля за постигането на българските стремежи. Той прави гръцката Патриаршия и Русия по-отстъпчиви. Патриаршията и руските дипломати преценяват, че е по-изгодно да удовлетворят желанията на българите за независима църква, отколкото да ги загубят за православния свят.

Борбата за самостоятелна българска църква, в която да се служи на народен език, започва няколко години преди този бележит Великден през 1860 г. и увелича цялата

възрожденска българска интелигенция. Съгласно издадения от султана хатихумаюн от 1856 г. всяка религиозна общност в Османската империя се задължава да представи на Високата порта проект за преобразувания в духа на новото време на просвещението. Правителството изпраща инструкция до всички немюсюлмански общини в империята да изготвят в определен срок своите проекти, както и указания за изготвянето им. Предвижда се също свикването от Патриаршията на Велик народен събор с представители на духовенството, първенците и еснафските сдружения от столицата и по един делегат от всеки вилает.

Съборът се открива на 3 октомври 1858 г., но в резултат на правителствените инструкции и на гръцките манипулации със сложната избирателна система са избрани само трима български представители: П. Р. Славейков от Видинската епархия, Георги Чалооглу – от Пловдивската, и Хаджи Николи Минчоглу – от Търновската. Още в първите заседания на събора тримата представят искане владиците да служат на паството си на български език. Българското предложение остава без внимание, то дори не е отбелязано в протоколите. Поради това българските делегати отказват да подпишат заключителния протокол на Събора от последното заседание на 16 февруари 1860 г. В заключителния документ изрично се казва, че тъй като Светата църква не прави разлика между духовенството по националност, тя признава само едно православно духовенство. Българските представители внасят писмено възражение по този текст, също без резултат.

Този събор окончателно убеждава българите, че легалният път за постигане на техните искания чрез борба вътре в системата на Патриаршията няма да им донесе желаните резултати. Започват да търсят други пътища, някои от които в противоречие с патриаршеските разпоредби и канона, включително и ориентация към западната църква.

В началото на април 1860 г. Иларион Макариополски събира в Цариград няколко свои верни съмишленици и ги запознава със своя план как българите да изразят протеста си и да покажат, че няма да се подчиняват повече на гръцката патриаршия. Този план той не заимства от някоя чужда радикална теория, а стига до него от личните си впечатления за успешното му прилагане от македонските българи от Кукуш, отказали се от патриарха и направили уния с римската църква.

„Когато ходих в Кукуш – казва той на съмишлениците си, – научих там един нов урок: Не щеш ли един владика, изхвърляш името му из черквата си, не щеш ли патриарха – направи същото.“

Решават на Великден – най-големия празник на православните християни, да не споменат по време на тържествената служба името на гръцкия патриарх, а това на турския султан. С тази замяна те преследват постигането на две цели: първо, да покажат, че не признават патриарха за глава на Българската православна църква, и второ, да разсеят подозренията на правителството, че това може да прерасне в политическа акция. Инициаторите на тази дръзка акция намират и исторически основания за споменаването на носителя на светската власт, в случая – султана, вместо на патриарха, като се позовават на традицията в Българската православна църква отпреди османското владичество, когато се пеели молебствия за властващия български цар.

Идеята се възприема и много бързо се съчинява текст за подходяща песен, която не се отличава с някакви особени поетични и музикални достойнства, но се оказва сполучливо политическо средство в борбата срещу гръцката патриаршия. Веднага започва разучаване на песента от импровизиран хор. Същевременно се изготвя и сценарий за правилното протичане на акцията с точно разпределяне на ролите, на обаяданията и възгласите.

Съботната вечер преди Възкресение българската църква в Цариград се изпълва с народ. Прииждат нови и нови групи българи, които заемат целия площад. Мнозина знаят вече какво ще се случи и нетърпението им става все по-голямо с приближаването на върховния момент в края на службата с радостното оповестяване на Христовото възкресение. Изричайки радостните слова, свещенодяконът подема традиционното молебствие за патриарха и тъкмо да произнесе неговото име, от множеството се чува мощно хорово: „Стой!“ Свещеникът спира с престорена изненада, на която хорът отвръща: „Не щеме гръцки патриарх.“ Този възглас се подема от всички богомолци в църквата и тези отвън.

Следва предварително подготвеният и много добре изпълнен диалог:

- – Съгласни ли сме всички?
- – Съгласни сме.
- – Кого тогава да споменем?
- – Султана, султана.

Хорът запява старателно заучената песен за султана.

Идва ред и на епископ Иларион Макариополски, който в своята литургия трябва според канона също да спомене патриарха като глава на църквата. Поемайки цялата отговорност върху себе си, Иларион Макариополски пропуска името на гръцкия патриарх и изрича формулата „И всякое епископство православних“, която се произнася само от свещенослужител, който няма друга духовна власт над себе си. Свещениците подегат и започват да споменават на обичайното за патриарха място името на Иларион Макариополски.

Новината за великденската акция на българите в Цариград обхожда бързо всичките български земи. Навсякъде българите започват да изхвърлят от църквите си името на гръцкия патриарх.

Но радостта им не продължава дълго. В резултат на гръцкото противодействие, на лицемерието на султанското правителство и негативното отношение на някои от Великите сили през 1861 г. българските владици реформатори са изпратени на заточение, а цариградското българско представителство – разпуснато. Вниманието на дипломатическите наблюдатели след това се насочва към униатското движение.

Едва през 1867 г. патриарх Григорий VI представя проект, изготвен съвместно с граф Игнатиев, за църковна автономия на българите, но само в рамките на Дунавска България и Ниш, без Тракия и Македония. Българските водачи и този път отхвърлят патриаршеския проект и с още по-голяма решителност продължават борбата за разрешаване на църковния въпрос в съответствие с историческите права и действителните етнически граници на българската нация.

Само след няколко години българите действително постигат своята цел с учредяването на Българската екзархия, основите на която победа се поставят именно на Българския Великден през 1860 г., когато оповестяват и възкресението на българската нация.